

تحلیل اصول و ارکان قانونی جرم پولشویی

در نظام کیفری ایران

(تاریخ دریافت ۱۴۰۴/۰۹/۱۷، تاریخ تصویب ۱۴۰۴/۱۱/۰۲)

محمد مهدی جنیدی

چکیده

جرم پولشویی به عنوان یکی از مهم ترین جرایم اقتصادی و سازمان یافته، نقش محوری در تبدیل عواید حاصل از جرم به دارایی با ظاهر مشروع دارد و از این رهگذر، سلامت نظام مالی، اعتماد عمومی و کارآمدی سیاست های مقابله با جرایم مالی را تحت تأثیر قرار می دهد. این مقاله با تمرکز بر نظام کیفری ایران، به تحلیل اصول حاکم و ارکان قانونی جرم پولشویی پرداخته و تلاش کرده است نسبت میان جرم منشأ و پولشویی، قلمرو عواید حاصل از جرم، و حدود مسئولیت کیفری اشخاص حقیقی و حقوقی را به صورت منسجم تبیین کند. مسئله اصلی پژوهش آن است که چارچوب قانونی ایران تا چه اندازه توانسته است میان ضرورت کارآمدی در کشف و تعقیب پولشویی و الزام به رعایت اصول بنیادین حقوق کیفری مانند اصل قانونی بودن، اصل تناسب و اصل شخصی بودن مسئولیت توازن برقرار سازد. روش پژوهش، تحلیلی و توصیفی و مبتنی بر مطالعه اسنادی قوانین و مقررات مرتبط با مبارزه با پولشویی در ایران، در کنار بهره گیری از استانداردها و اسناد بین المللی معتبر در حوزه مقابله با پولشویی است. یافته ها نشان می دهد که تعریف مصداقی پولشویی و پیش بینی رفتارهایی مانند تحصیل و تملک عواید، تبدیل و انتقال، و اخفا و کتمان منشأ یا مالکیت دارایی، ظرفیت مناسبی برای پوشش مراحل مختلف پولشویی ایجاد می کند، اما در مقام اجرا، ابهام در برخی مفاهیم کلیدی و دشواری اثبات منشأ مجرمانه عواید می تواند زمینه تفسیر موسع یا ناهمگون را فراهم آورد. همچنین عنصر روانی جرم، به ویژه معیار علم به منشأ مجرمانه و در مواردی قصد پنهان سازی، نیازمند اتکا به قرائن مالی قوی، کارشناسی تخصصی و رویه قضایی منسجم است. در نهایت، مقاله پیشنهاد می کند با شفاف سازی

مفاهیم، تفکیک دقیق تخلفات مقرراتی از رفتارهای کیفری، تقویت سازوکارهای ضبط و مصادره عواید و ارتقای ظرفیت‌های تحلیل مالی، امکان تحقق هم‌زمان عدالت کیفری و کارآمدی مقابله با پولشویی در نظام حقوقی ایران افزایش یابد.

واژگان کلیدی: پولشویی، جرم منشأ، عواید حاصل از جرم، رکن مادی، رکن روانی، شورای عالی مبارزه با پولشویی، گزارش معاملات مشکوک، مصادره اموال

مقدمه

پولشویی به عنوان یکی از مهم‌ترین جرایم اقتصادی و سازمان‌یافته، نقطه اتصال میان «جرم منشأ» و «اقتصاد رسمی» است. در منطق حقوق کیفری، پولشویی صرفاً یک رفتار مالی ساده نیست، بلکه فرایندی چندمرحله‌ای است که هدف آن پنهان‌سازی منشأ مجرمانه عواید، تغییر ظاهر مالکیت یا ایجاد مشروعیت ظاهری برای ثروت نامشروع است. از همین رو، سیاست جنایی کشورها در دهه‌های اخیر از تمرکز صرف بر تعقیب جرم منشأ، به سمت جرم‌انگاری مستقل پولشویی و طراحی سازوکارهای پیشگیرانه و نظارتی حرکت کرده است. در نظام حقوقی ایران نیز، با تصویب قانون مبارزه با پولشویی و اصلاحات بعدی، چارچوبی برای تعریف رفتارهای پولشویانه، تعیین تکالیف نهادهای مالی و غیرمالی، ایجاد نهادهای هماهنگ‌کننده، و پیش‌بینی ضمانت اجرای کیفری و اداری شکل گرفته است. با وجود این، تحلیل دقیق «اصول» و «ارکان قانونی» پولشویی همچنان ضروری است؛ زیرا هم در مقام تفسیر قضایی و هم در مقام اجرا، ابهام‌های مفهومی، دشواری‌های اثباتی، و تعارض‌های احتمالی با برخی اصول بنیادین حقوق کیفری (مانند اصل قانونی بودن، اصل شخصی بودن مسئولیت، و اصل تناسب) ممکن است پدید آید.

این مقاله می‌کوشد با رویکردی حقوقی و تحلیلی، جرم پولشویی را در نظام کیفری ایران از منظر اصول حاکم و ارکان تشکیل‌دهنده آن واکاوی کند و در عین توجه به معیارهای بین‌المللی، بر اقتضائات حقوق داخلی و رویه عملی تمرکز داشته باشد.

بیان مسئله

جرم پولشویی در ظاهر با «عملیات مالی» و «گردش دارایی» سر و کار دارد، اما در لایه عمیق تر، با مشروعیت اقتصادی، اعتماد عمومی به نظام مالی، کارآمدی مالیات‌ستانی، سلامت بازار سرمایه و حتی امنیت ملی پیوند می‌خورد. مسئله اصلی این است که آیا چارچوب قانونی ایران توانسته است هم‌زمان سه هدف را محقق کند: نخست جرم‌انگاری روشن و منطبق با اصل قانونی بودن؛ دوم فراهم کردن امکان کشف و اثبات مؤثر در عمل؛ سوم رعایت حقوق دفاعی متهمان و پیشگیری از برخوردهای موسع و سلیقه‌ای. در عمل، چند پرسش کلیدی مطرح می‌شود: مرز میان جرم منشأ و پولشویی چگونه ترسیم می‌شود و آیا امکان جمع میان آن‌ها یا تعدد معنوی به‌درستی مدیریت شده است. مفهوم «عواید حاصل از جرم» تا چه حد شفاف است و آیا شامل منافع غیرمستقیم، تبدیل دارایی، و دارایی‌های مخلوط‌شده نیز می‌شود. در رکن مادی، چه رفتارهایی دقیقاً مشمول پولشویی هستند و تفاوت میان «تحصیل و تملک» با «تبدیل و انتقال» یا «اخفا و کتمان» چگونه تبیین می‌گردد. در رکن روانی، سطح علم و قصد لازم چیست و آیا صرف علم به منشأ مجرمانه کفایت دارد یا قصد پنهان‌سازی نیز لازم است. همچنین مسئولیت اشخاص حقوقی و نقش نهادهای نظارتی و تکالیف گزارش‌دهی چه تأثیری بر سازوکار کیفری دارد. تحلیل منسجم و جزءبه‌جزء اصول و ارکان قانونی پولشویی در ایران است، به‌گونه‌ای که هم قابلیت استفاده نظری برای پژوهشگران داشته باشد و هم برای قاضی، وکیل، ضابط و نهادهای مشمول مقررات مبارزه با پولشویی راهگشا باشد.

مرور ادبیات

ادبیات فارسی مربوط به پولشویی در ایران را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد. دسته نخست، آثار حقوق کیفری اقتصادی و جرایم مالی است که پولشویی را در کنار جرایمی مانند اختلاس، ارتشا، کلاهبرداری، جرایم بانکی و قاچاق بررسی می‌کند و غالباً بر مبانی سیاست جنایی و آثار اقتصادی جرم تمرکز دارد. دسته دوم، پژوهش‌های تخصصی پولشویی است که به تبیین تعریف قانونی، عناصر جرم، تفاوت با جرم منشأ، و سازوکارهای کشف و ضبط عواید می‌پردازد. دسته سوم، آثار حوزه حقوق بانکی و مالی و مقررات‌گذاری است که بیشتر ناظر به تکالیف شناسایی مشتری، گزارش معاملات مشکوک، کنترل داخلی مؤسسات و نقش واحد اطلاعات مالی است.

در ادبیات انگلیسی، حجم بزرگی از مطالعات ذیل چارچوب‌های بین‌المللی شکل گرفته است؛ به‌ویژه اسناد و توصیه‌های گروه ویژه اقدام مالی، کنوانسیون‌های سازمان ملل، و پژوهش‌هایی که به مدل‌سازی مراحل پولشویی، ریسک‌سنجی، و سیاست‌های مبتنی بر خطر می‌پردازد. در این آثار، «جرم‌انگاری» تنها یک بخش از منظومه مقابله تلقی می‌شود و در کنار آن، محورهای پیشگیرانه و نظارتی و همکاری‌های بین‌المللی برجسته است. با این حال، شکاف مهمی در ادبیات داخلی دیده می‌شود: بسیاری از نوشته‌ها یا بیش از حد توصیفی‌اند و به متن قانون بسنده می‌کنند، یا در تحلیل ارکان جرم، پیوند میان اصول بنیادین حقوق کیفری و الزامات اجرایی را کمتر صورت‌بندی می‌کنند. همچنین در برخی آثار، مقایسه با معیارهای بین‌المللی به شکل کلی و بدون استخراج پیامدهای دقیق تفسیری برای حقوق داخلی ارائه می‌شود. این مقاله تلاش می‌کند با رویکرد تحلیلی و با زبان نزدیک به نیازهای عملی، این خلأ را تا حدی پوشش دهد.

روش شناسی

بند اول: رویکرد پژوهش

این پژوهش از نوع تحلیلی و توصیفی است و بر مطالعه اسنادی تکیه دارد. تمرکز اصلی بر تفسیر حقوقی متن قانون مبارزه با پولشویی، آیین‌نامه‌های اجرایی مرتبط، و اصول کلی حقوق کیفری ایران است. در کنار آن، معیارهای بین‌المللی معتبر برای جرم‌انگاری پولشویی و سیاست‌های مقابله نیز برای مقایسه و ارزیابی استفاده می‌شود.

بند دوم: منابع و داده‌ها

داده‌های پژوهش شامل متون قانونی و مقرراتی، آثار کتابخانه‌ای فارسی و انگلیسی، گزارش‌ها و استانداردهای بین‌المللی و تحلیل‌های حقوقی منتشرشده است. از ذکر منابع درون متن پرهیز شده و همه منابع در پایان مقاله به‌صورت تفصیلی آمده است.

بند سوم: شیوه تحلیل

تحلیل در سه سطح انجام شده است: نخست، تحلیل مفهومی برای تعریف دقیق مفاهیم کلیدی مانند جرم منشأ، عواید حاصل از جرم و عملیات مالی. دوم، تحلیل ساختاری ارکان جرم شامل رکن قانونی، مادی و روانی و بررسی رابطه آن‌ها با اصول بنیادین حقوق کیفری. سوم، تحلیل کارکردی که پیامدهای اجرایی و اثباتی و نقش نهادهای نظارتی را در تحقق اهداف قانون بررسی می‌کند.

بخش اول: مبانی مفهومی و اصول حاکم بر جرم پولشویی

بند اول: مفهوم پولشویی و تمایز آن از جرم منشأ

پولشویی زمانی معنا پیدا می‌کند که «دارایی آلوده» وجود داشته باشد؛ یعنی مالی که از ارتکاب رفتاری مجرمانه به دست آمده یا به واسطه جرم افزایش یافته است. جرم منشأ می‌تواند طیف وسیعی از جرایم را شامل شود؛ از جرایم علیه اموال تا جرایم سازمان‌یافته، قاچاق، فساد اداری، و جرایم مالیاتی. پولشویی با جرم منشأ دو نسبت مهم دارد. نسبت نخست «تبعیت ماهوی» است؛ بدون جرم منشأ، پولشویی موضوع ندارد. نسبت دوم «استقلال کیفری» است؛ قانون‌گذار پولشویی را جرم مستقل می‌داند و آن را صرفاً ادامه جرم منشأ تلقی نمی‌کند.

تمایز عملی این دو جرم در این است که جرم منشأ ناظر به «تحصیل نامشروع» است، اما پولشویی ناظر به «مدیریت و تغییر وضعیت دارایی نامشروع» برای پنهان‌سازی یا مشروع‌نمایی است. همین تمایز، در تعیین زمان شروع جرم، امکان تعقیب مستقل، و بررسی تعدد جرم اهمیت ویژه دارد.

بند دوم: مراحل کلاسیک پولشویی و نسبت آن با رفتارهای قانونی

در ادبیات بین‌المللی غالباً سه مرحله برای پولشویی ذکر می‌شود: جایگذاری، لایه‌سازی و ادغام. جایگذاری یعنی وارد کردن وجوه نامشروع به نظام مالی یا تبدیل آن به ابزارهای مالی. لایه‌سازی یعنی ایجاد زنجیره‌ای از معاملات برای قطع ارتباط میان دارایی و جرم منشأ. ادغام یعنی بازگشت دارایی با ظاهر مشروع به اقتصاد رسمی، مانند سرمایه‌گذاری، خرید املاک یا مشارکت در شرکت‌ها.

قانون ایران لزوماً این مراحل را جداگانه نام‌گذاری نمی‌کند، اما رفتارهای جرم‌انگاری‌شده می‌تواند این مراحل را پوشش دهد؛ به شرط آنکه تفسیر از مفاهیم «تبدیل، انتقال، اخفا و کتمان» و «تحصیل و تملک» منطبق با هدف قانون و در عین حال مقید به اصل قانونی بودن باشد.

بند سوم: اصول بنیادین حقوق کیفری در مواجهه با پولشویی

اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها اقتضا می‌کند تعریف پولشویی و مصادیق آن روشن باشد. از سوی دیگر، مبارزه مؤثر با پولشویی غالباً مستلزم انعطاف و نگاه کارکردی به عملیات مالی پیچیده است. چالش اصلی اینجاست که انعطاف نباید به تفسیر موسع و

غیر قابل پیش‌بینی تبدیل شود.

اصل تناسب نیز اهمیت دارد؛ زیرا پولشویی در عمل ممکن است از رفتارهای سنگین سازمان‌یافته تا رفتارهای ساده و کم‌دامنه را شامل شود. همچنین اصل شخصی بودن مسئولیت کیفری باید در مسئولیت اشخاص حقوقی و نقش کارکنان مؤسسات مالی رعایت شود تا مرز میان «تخلف اداری» و «مشارکت یا معاونت کیفری» مخدوش نگردد.

بخش دوم: رکن قانونی جرم پولشویی در ایران

بند اول: جایگاه جرم‌انگاری و تعریف قانونی

در نظام ایران، جرم‌انگاری پولشویی در قانون مبارزه با پولشویی و اصلاحات آن تثبیت شده است. قانون‌گذار در تعریف پولشویی، مجموعه‌ای از رفتارها را که نسبت به عواید حاصل از جرم انجام می‌شود، در قالب مصادیق ارائه کرده است. اهمیت این شیوه تعریف در آن است که از یک سو قلمرو جرم را مشخص می‌کند و از سوی دیگر به قاضی امکان می‌دهد رفتارهای متنوع پولشویانه را در چهارچوب مصادیق قانونی تحلیل کند.

بند دوم: مفهوم جرم منشأ و مسئله گستره آن

از مسائل کلیدی رکن قانونی، تعریف «جرم منشأ» است. اگر جرم منشأ به صورت محدود تعریف شود، بخش قابل توجهی از دارایی‌های نامشروع از شمول پولشویی خارج می‌ماند. اگر بیش از حد گسترده و نامعین تعریف شود، خطر تفسیر موسع و بی‌ضابطه ایجاد می‌شود. در حقوق ایران، پیوند دادن جرم منشأ به مفهوم عام «رفتار مجرمانه» باعث می‌شود بسیاری از جرایم بتوانند منشأ پولشویی باشند.

از منظر سیاست جنایی، این گستره وسیع می‌تواند کارآمد باشد، اما در مقام اثبات، دشواری ایجاد می‌کند؛ زیرا باید نشان داد دارایی مورد بحث واقعاً از جرم حاصل شده است. به همین دلیل، نقش قرائن مالی، گزارش‌های معاملات مشکوک، و سازوکارهای ضبط دارایی در کنار رسیدگی کیفری برجسته می‌شود.

بند سوم: تکالیف پیشگیرانه و نسبت آن با ضمانت اجرای کیفری

قانون مبارزه با پولشویی فقط یک قانون کیفری به معنای سنتی نیست؛ بلکه قانون «ترکیبی» است که هم تکالیف پیشگیرانه و نظارتی بر دوش نهادهای مشمول می‌گذارد و هم ضمانت اجرای کیفری و اداری تعیین می‌کند.

تکالیفی مانند شناسایی ارباب رجوع، نگهداری سوابق، گزارش معاملات مشکوک، کنترل

داخلی و آموزش کارکنان، اگرچه ماهیتاً مقرراتی و پیشگیرانه‌اند، اما عدم رعایت آن‌ها می‌تواند زمینه‌ساز مسئولیت‌های اداری، انتظامی و در مواردی زمینه‌ساز مسئولیت کیفری شود؛ به‌ویژه وقتی عدم رعایت با قصد تسهیل پولشویی یا با علم به وقوع آن همراه باشد.

بخش سوم: رکن مادی جرم پولشویی

بند اول: موضوع جرم و مفهوم عواید حاصل از جرم

رکن مادی پولشویی بر محور «عواید حاصل از جرم» می‌چرخد. عواید می‌تواند پول نقد، سپرده بانکی، اموال منقول و غیرمنقول، سهام، ارز دیجیتال، حق الامتیاز، یا هر نوع دارایی دارای ارزش اقتصادی باشد. مسئله مهم آن است که عواید ممکن است مستقیم یا غیرمستقیم باشد؛ یعنی یا مستقیماً محصول جرم است یا در اثر تبدیل و سرمایه‌گذاری و اختلاط، به شکل جدیدی درآمد یافته است.

در تحلیل رکن مادی، باید توجه کرد که پولشویی صرفاً نسبت به «مال» رخ نمی‌دهد، بلکه نسبت به «ارزش» نیز رخ می‌دهد؛ یعنی اگر دارایی تبدیل شود، اما ارزش نامشروع در قالب دیگری استمرار یابد، همچنان موضوع پولشویی قابل تصور است.

بند دوم: رفتارهای مادی پولشویی و تقسیم‌بندی کاربردی آن‌ها

رفتارهای پولشویانه را می‌توان در چند دسته کاربردی تحلیل کرد:

دسته نخست رفتارهای تملیکی و انتفاعی است؛ مانند تحصیل، تملک، نگهداری یا استفاده از عواید حاصل از جرم با علم به منشأ مجرمانه. این دسته بیشترین تماس را با زندگی روزمره دارد و خطر سوءتفسیر در آن بالاست؛ زیرا باید مرز میان «صرف داشتن مال» با «رفتار مجرمانه پولشویانه» روشن شود. اگر شخصی صرفاً مالی را در اختیار دارد، بدون علم و بدون اینکه عملیات خاصی برای پنهان‌سازی انجام دهد، رکن مادی و روانی کامل نمی‌شود. اما اگر با علم، مال را نگهداری یا به مصرف می‌رساند و این رفتار در منظومه قانون به عنوان مصداق پولشویی شناخته می‌شود، امکان تحقق جرم به وجود می‌آید.

دسته دوم رفتارهای انتقالی و تبدیلی است؛ مانند تبدیل، مبادله یا انتقال عواید با هدف پنهان‌سازی منشأ یا کمک به مرتکب جرم منشأ برای فرار از آثار قانونی. این دسته به مراحل لایه‌سازی و ادغام نزدیک‌تر است و معمولاً در پرونده‌های سازمان‌یافته دیده می‌شود: خرید و فروش‌های صوری، انتقال‌های زنجیره‌ای، استفاده از حساب‌های متعدد، انتقال به اشخاص ثالث، یا تبدیل به دارایی‌های کم‌ردیاب.

دسته سوم رفتارهای اخفایی و پرده پوشی است؛ مانند اخفا یا کتمان منشأ، محل، جابه جایی، مالکیت یا حقوق مربوط به عواید. این دسته ممکن است بدون انتقال واقعی هم رخ دهد؛ برای مثال تنظیم اسناد صوری مالکیت، استفاده از شرکت های کاغذی، یا معرفی «مالک ظاهری» به جای مالک واقعی.

بند سوم: نتیجه مجرمانه و بحث جرم مطلق یا مقید

یکی از بحث های مهم در تحلیل رکن مادی آن است که آیا پولشویی جرم مطلق است یا مقید به تحقق نتیجه خاص. بسیاری از مصادیق قانونی پولشویی بیشتر بر «رفتار» تکیه دارند تا «نتیجه». با این حال، برخی اجزاء مانند «پنهان سازی منشأ» یا «کمک به فرار از آثار قانونی» رنگ نتیجه محور دارد. راه حل تحلیلی این است که گفته شود پولشویی در برخی مصادیق، با انجام رفتار و تحقق وضعیت پنهان سازانه به عنوان نتیجه عرفی کامل می شود، اما الزام به اثبات تحقق کامل موفقیت اقتصادی یا ورود قطعی مال به اقتصاد رسمی وجود ندارد.

بند چهارم: شروع به جرم، معاونت و مشارکت در پولشویی

در جرایم مالی پیچیده، نقش واسطه ها، کارکنان بانک ها، حسابداران، مشاوران حقوقی و حتی افراد خانواده برجسته می شود. بنابراین تحلیل معاونت و مشارکت اهمیت زیادی دارد. اگر شخصی آگاهانه ابزارهای مالی یا اسناد صوری فراهم کند، یا مسیر انتقال را طراحی کند، می تواند در قالب معاونت یا مشارکت قابل تعقیب باشد.

درباره شروع به جرم نیز، اگر عملیات مقدماتی به مرحله ای برسد که عرفاً آغاز اجرای پولشویی محسوب شود، امکان طرح آن در چارچوب قواعد عمومی وجود دارد؛ هرچند در عمل، مرزبندی میان «اقدامات مقدماتی غیرکیفری» و «شروع به اجرای کیفری» در پرونده های مالی دشوار است و نیازمند دقت قضایی و تکیه بر قرائن روشن است.

بخش چهارم: رکن روانی جرم پولشویی

بند اول: عنصر علم به منشأ مجرمانه

در اغلب نظام های حقوقی، پولشویی بدون عنصر ذهنی خاص قابل تصور نیست. محور اصلی عنصر ذهنی در پولشویی، علم به منشأ مجرمانه عواید است. این علم می تواند مستقیم باشد، مانند اعتراف، مکاتبات، پیام ها یا اطلاع صریح. همچنین می تواند از قرائن و امارات استخراج شود؛ مانند فقدان توجیه اقتصادی برای معامله، تناسب نداشتن دارایی با درآمد رسمی،

استفاده از حساب‌های متعدد، یا انجام معاملات صوری.

چالش اصلی در اینجا، حفظ تعادل میان کارآمدی و عدالت است. اگر معیار علم بیش از حد پایین گرفته شود، افراد بی‌گناه در معرض خطر قرار می‌گیرند. اگر بیش از حد سخت‌گیرانه باشد، شبکه‌های حرفه‌ای پولشویی از خلأ اثباتی استفاده می‌کنند. در نتیجه، معیار «علم مستند به قرائن قوی و متعارف» می‌تواند مبنای عملی مناسبی باشد، به شرط آنکه در هر پرونده با استدلال روشن و قابل دفاع همراه شود.

بند دوم: قصد خاص و هدف پنهان‌سازی

در برخی مصادیق، علاوه بر علم، «قصد» نیز مطرح است؛ مانند قصد پنهان‌سازی منشأ یا کمک به فرار از آثار قانونی. این قصد خاص معمولاً از الگوی رفتاری و طراحی عملیات مالی استنباط می‌شود، نه از بیان صریح. برای مثال، وقتی شخص دارایی را میان چند حساب و چند شخص جابه‌جا می‌کند، اسناد صوری تنظیم می‌کند، یا از شرکت‌های پوششی استفاده می‌کند، قصد پنهان‌سازی از مجموع رفتارها برداشت می‌شود.

با این حال، باید میان دو وضعیت تفکیک کرد: وضعیت نخست، استفاده یا نگهداری عواید با علم، که ممکن است بدون قصد پیچیده پنهان‌سازی هم تحقق یابد. وضعیت دوم، عملیات طراحی‌شده برای گم‌کردن رد دارایی یا مشروع‌نمایی، که در آن قصد خاص پررنگ‌تر است. این تفکیک به قاضی کمک می‌کند شدت مجرمانه رفتار را دقیق‌تر ارزیابی کند و در تعیین نوع واکنش کیفری و اداری تناسب برقرار نماید.

بند سوم: خطای احتمالی و دفاعیات متعارف

در پرونده‌های پولشویی، دفاع «عدم علم» یکی از دفاعیات اصلی است. اما این دفاع زمانی پذیرفتنی‌تر است که رفتار متهم با معیارهای عرفی و اقتصادی سازگار باشد و نشانه‌های واضح هشداردهنده وجود نداشته باشد. در مقابل، اگر قرائن متعدد بر غیرعادی بودن معامله و احتمال قوی منشأ مجرمانه دلالت کند، ادعای بی‌اطلاعی به‌تنهایی کفایت نمی‌کند و دادگاه به تحلیل «قابلیت انتساب علم» می‌پردازد.

همچنین دفاع «اعتماد به اشخاص واسطه» یا «انجام وظایف شغلی» در مورد کارکنان مؤسسات مالی مطرح می‌شود. در این موارد، اگر کارمند مطابق دستورالعمل‌های شناسایی مشتری و گزارش‌دهی عمل کرده باشد، انتساب عنصر روانی دشوارتر می‌شود. اما اگر به‌طور فعال در دور زدن مقررات یا طراحی عملیات مشارکت کرده باشد، مسئولیت کیفری جدی‌تر

می‌گردد.

بخش پنجم: مسئولیت اشخاص حقوقی و سازوکارهای نهادی مقابله

بند اول: مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در پرونده‌های پولشویی پولشویی غالباً در بستر شرکت‌ها، مؤسسات مالی، صرافی‌ها و نهادهای اقتصادی رخ می‌دهد. بنابراین مسئولیت اشخاص حقوقی به عنوان ابزار مهم سیاست جنایی مطرح می‌شود. مسئولیت شخص حقوقی زمانی معنا پیدا می‌کند که جرم در راستای منافع آن، توسط مدیران یا نمایندگان یا به سبب فقدان نظارت مؤثر رخ دهد. در تحلیل حقوقی، نباید مسئولیت شخص حقوقی به مسئولیت مطلق تبدیل شود. وجود برنامه‌های انطباق، کنترل داخلی، آموزش کارکنان، و واکنش مؤثر به هشدارها می‌تواند در ارزیابی تقصیر سازمانی نقش داشته باشد. همچنین تفکیک میان «نقص مقرراتی» با «همدستی سازمانی» ضروری است.

بند دوم: شورای عالی مبارزه با پولشویی و نقش تنظیم‌گری قانون مبارزه با پولشویی با ایجاد سازوکار هماهنگ‌کننده، تلاش کرده است میان دستگاه‌های متعدد تعادل ایجاد کند. شورا در سطح سیاست‌گذاری و هماهنگی قرار می‌گیرد و آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها ابزار اجرای عملی قانون هستند. اهمیت این سازوکار آن است که مبارزه با پولشویی صرفاً با ابزار کیفری ممکن نیست و نیازمند شبکه‌ای از قواعد اداری، نظارتی و اطلاعاتی است.

با این حال، هرچه نقش تنظیم‌گری پررنگ‌تر می‌شود، ضرورت شفافیت و پاسخ‌گویی نیز بیشتر می‌شود تا حقوق اشخاص و اصل پیش‌بینی‌پذیری نقض نگردد.

بند سوم: گزارش معاملات مشکوک و چالش‌های اثبات یکی از مهم‌ترین ابزارهای کشف پولشویی، گزارش معاملات مشکوک است. این گزارش‌ها معمولاً مبتنی بر الگوهای رفتاری غیرعادی، عدم تناسب با فعالیت اقتصادی، یا ساختار پیچیده تراکنش‌ها تهیه می‌شود. ارزش این گزارش‌ها در ایجاد سرنخ و شکل‌دهی مسیر تحقیق است، نه در اثبات نهایی جرم.

چالش اساسی این است که گزارش معاملات مشکوک باید از یک سو به اندازه کافی حساس باشد تا شبکه‌های پولشویی را شناسایی کند و از سوی دیگر به اندازه کافی دقیق باشد تا باعث گزارش‌های بی‌پایه و اخلال در کسب‌وکارهای سالم نشود. در نتیجه، استانداردسازی

شاخص‌ها، آموزش نیروی انسانی و بازخورددهی به نهادهای گزارش‌دهنده اهمیت زیادی دارد.

بخش ششم: چالش‌های حقوقی و پیشنهادهای اصلاحی

بند اول: ابهام‌های مفهومی و خطر تفسیر موسع

برخی مفاهیم مانند عواید حاصل از جرم، اخفا و کتمان، یا معیار علم، اگر بدون چارچوب تفسیری روشن به کار روند، می‌توانند موجب تفسیر موسع شوند. راهکار پیشنهادی آن است که دستورالعمل‌های تفسیری مبتنی بر نمونه‌های عملی، به‌گونه‌ای تدوین شود که هم به یکسان‌سازی رویه کمک کند و هم حقوق دفاعی را تضمین نماید.

بند دوم: دشواری اثبات جرم منشأ و راهبردهای واقع‌بینانه

اثبات جرم منشأ همیشه ممکن نیست، به‌ویژه در پرونده‌هایی که جرم در خارج از کشور رخ داده، یا به دلایل شکلی امکان تعقیب جرم منشأ فراهم نیست. با این حال، در بسیاری از نظام‌ها، امکان اتکا به شواهد مالی و قرائن قوی برای اثبات منشأ مجرمانه به صورت غیرمستقیم مطرح می‌شود. در ایران نیز اگرچه باید اصل براءت و حقوق دفاعی رعایت شود، اما تکیه صرف بر محکومیت قطعی جرم منشأ می‌تواند کارآمدی مقابله را تضعیف کند.

در این زمینه، تقویت سازوکار ضبط و مصادره عواید، توسعه همکاری میان نهادهای مالی و قضایی، و استفاده از کارشناسی مالی تخصصی می‌تواند بار اثبات را منطقی‌تر و دقیق‌تر کند، بدون آنکه به فروکاستن معیارهای عدالت کیفری منجر شود.

بند سوم: تفکیک مرز تخلف مقرراتی با جرم پولشویی

نظام مبارزه با پولشویی انباشته از تکالیف اداری و نظارتی است. اگر هر نقض مقرراتی به عنوان قرینه قطعی بر قصد مجرمانه تلقی شود، امنیت حقوقی فعالان اقتصادی آسیب می‌بیند و سازوکارهای انطباق به جای بهبود، به رفتارهای صوری تبدیل می‌شود.

بنابراین پیشنهاد می‌شود در رویه عملی، میان سه سطح تفکیک برقرار شود: سطح نخست نقض ساده و قابل اصلاح مقرراتی؛ سطح دوم نقض همراه با بی‌احتیاطی شدید یا چشم‌پوشی آگاهانه نسبت به هشدارها؛ سطح سوم مشارکت فعال یا عمدی در طراحی و اجرای عملیات پولشویانه. این تفکیک می‌تواند تناسب واکنش را افزایش دهد.

بند چهارم: همگرایی با استانداردهای بین‌المللی و ملاحظات حقوق داخلی

استانداردهای بین‌المللی، به‌ویژه توصیه‌های FATF، بر رویکرد مبتنی بر خطر، شفافیت

مالکیت ذی‌نفع واقعی، همکاری بین‌المللی و پوشش نهادهای غیرمالی تأکید دارند. بهره‌گیری از این معیارها می‌تواند به ارتقای کارآمدی کمک کند، اما باید با ملاحظات حقوق اساسی، ساختار قضایی داخلی و اصل قانونی بودن سازگار شود. به بیان دیگر، همگرایی موفق زمانی رخ می‌دهد که معیارهای بین‌المللی به زبان حقوق داخلی ترجمه شود و نه اینکه صرفاً به صورت شعار یا تکلیف کلی باقی بماند.

نتیجه‌گیری

جرم پولشویی در نظام کیفری ایران، از حیث رکن قانونی، با تعریف مصداقی و ایجاد ساختارهای هماهنگ‌کننده و تکالیف پیشگیرانه، ظرفیت قابل توجهی برای مقابله با گردش دارایی‌های نامشروع ایجاد کرده است. با این حال، کارآمدی این چارچوب در گرو تفسیر دقیق و مقید به اصول بنیادین حقوق کیفری است.

در رکن مادی، گستره رفتارهای جرم‌انگاری‌شده امکان پوشش مراحل مختلف پولشویی را فراهم می‌کند، اما مرزبندی میان رفتارهای روزمره مالی و رفتارهای واقعاً پولشویانه باید با معیارهای شفاف انجام شود. در رکن روانی، محوریت علم به منشأ مجرمانه و در برخی مصادیق قصد پنهان‌سازی، نیازمند روش‌های اثباتی تخصصی و اتکا به قرائن مالی معتبر است.

همچنین نقش اشخاص حقوقی، نهادهای تنظیم‌گر و سازوکار گزارش معاملات مشکوک نشان می‌دهد که مبارزه با پولشویی یک پروژه صرفاً کیفری نیست، بلکه منظومه‌ای از پیشگیری، نظارت، اطلاعات و تعقیب کیفری است. برای بهبود، پیشنهاد شد شفاف‌سازی مفاهیم، تقویت کارشناسی مالی، تفکیک تخلف از جرم، و ترجمه دقیق استانداردهای بین‌المللی به ابزارهای داخلی در دستور کار قرار گیرد.

منابع و مأخذ

• منابع فارسی

قانون مبارزه با پولشویی مصوب ۱۳۸۶ با اصلاحات بعدی تا ۱۳۹۷، متن قانون، پایگاه نشر قوانین و مقررات حقوقی .

آیین نامه اجرایی قانون مبارزه با پولشویی، مصوب ۱۳۸۸، با اصلاحات و الحاقات بعدی، هیأت وزیران، فصل تعاریف و تکالیف اشخاص مشمول .

میرمحمدصادقی، حسین، حقوق کیفری اختصاصی، جرایم علیه اموال و جرایم اقتصادی، تهران، میزان، چاپ‌های متعدد.

اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، تهران، میزان، چاپ‌های متعدد.

گلدوزیان، ایرج، بایسته‌های حقوق جزای عمومی، تهران، میزان، چاپ‌های متعدد.

حبیبی‌مجد، محمد و همکاران، بررسی سیاست جنایی ایران در مواجهه با پولشویی، مقالات علمی پژوهشی حوزه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، سال‌های مختلف.

رضایی، محمد، تحلیل حقوقی ارکان جرم پولشویی در حقوق ایران، مقاله علمی در حوزه حقوق کیفری اقتصادی، سال‌های مختلف.

• منابع انگلیسی

Amended AML Act of the Islamic Republic of Iran, English text (PDF), including provisions on predicate offence and institutional framework. Financial Action Task Force, International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation, FATF Recommendations, adopted February ۲۰۱۲, updated October ۲۰۲۵, FATF.

Financial Stability Board, FATF Recommendations standard entry and overview (reference page for the standard).

UN Convention Against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances, Vienna ۱۹۸۸, provisions on proceeds and

confiscation, United Nations Treaty Series.

UN Convention Against Transnational Organized Crime, Palermo ۲۰۰۰, criminalization of money laundering and international cooperation, United Nations Treaty Series.

Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime, Strasbourg ۱۹۹۰, framework for confiscation and cooperation.